

Balls parlats de turcs i cristians a Catalunya

Ramon Miró Baldrich
(UNED Cervera)

Propòsit

Durant l'Edat Moderna, a l'àmbit català, la temàtica de la lluita entre turcs i cristians fou ben viva i actual. De fet, participaren bon nombre de voluntaris catalans en tres victòries cristianes importants: la batalla de Lepant (1571), on l'almirall Lluís de Requesens tingué un paper importantíssim, la defensa de Viena (1683) i la de Buda (1686). Ja als dies immediats, hi hagué la notícia a Catalunya i nombroses celebracions. A la llarga, però, els fets generaren balls parlats que continuaren la memòria d'aquestes gestes al llarg de l'edat moderna i fins ben entrat el segle XIX, tot i que en el XIX s'hi afegí una nova gesta que també fou tema de balls: la participació del general Prim amb voluntaris catalans a la guerra d'Àfrica.

Tot seguit considerem com els rituals dels balls provenen de l'àmbit dels entremesos medievals de la processó de Corpus, on ja es ressalta que aquestes són lluites de religió en les quals apareixen un àngel o arcàngel al costat dels bàndol cristià i un dimoni a l'altre bàndol, amb intents de temptació per part dels moros/turcs que són refusats, i amb victòria final dels cristians gràcies a la presència de l'àngel o la intervenció de la divinitat cristiana al seu bàndol.

Presentem després un quadre general dels fets i els balls generats, per passar, finalment a considerar les dades que coneixem dels principals balls parlats de turcs i cristians.

Origen en els entremesos de Corpus

Ja al segle XIV trobem entre els entremesos presents a la processó de Corpus balls de lluita entre moros i cristians o entre turcs i cristians, i en la doble modalitat de soldats a peu o bé amb cavalls cotoners.¹

A Barcelona, consta que l'any 1439, els consellers de la ciutat lliuren tots els arnesos i materials de "lo entramés de sant Sabastià, àlias appellat del gran Tuch e dels cavalls cotoners" als cònsols i prohoms de l'ofici dels cotoners perquè en tinguin cura i s'encarreguin de fer la representació, cada any, a la processó de Corpus. Aquest entremès ja apareixia a la processó de l'any 1424, entre els entremesos a càrrec del majordom de l'església de Santa Maria del Mar.

A Tortosa, trobem l'entremès dels Turcs l'any 1432 i, l'any 1452, un ajut del consell municipal als administradors de l'entremès de Sant Sebastià (dades recollides per Francesc Massip).

A Tarragona, en un compte donat el 1437 pel clavari consta que l'any anterior intervingueren als entremesos cavalls cotoners, sant Sebastià, els turcs i despeses també en "sonar lo tamor".

A Igualada, des de 1489, trobem la referència als turcs com a element dels entremesos de Corpus. Comenta mossèn Joan Segura, que és qui primer tractà seriosament el tema:

¹ Traiem les notícies d'aquest apartat bàsicament de l'estudi que ja fèrem de l'entremès cerverí "Entremès de La croada contra el turc (1457)", muntat per la confraria del Sant Esperit (Miró 1998, 117-121).

És la primera aparició de la famosa Patera igualadina, que no es altra cosa que'l ball de la Turquia (de Moros y Cristians), advertint que'l nom de Patera no s troba sinó molt més avant, en lo segle XVII. (Segura 1908, 164)²

L'entremès continua representant-se a la processó de Corpus durant el segle XVI. L'any 1596, a les despeses del Consell per la festa i processó de Corpus destaca "Vint y dues persones que ballaren la Turquia y nou que ballaren los cavalls cotonés..... 3 lliures 2 sous" (Segura 1908, 164); sembla destriar, aquí dos balls diferents, el de la Turquia, en què els balladors van a peu i el dels cavalls cotoners, en què els balladors porten els típics cavalls cotoners. Uns, segurament, duien camals amb cascavells, puix que una altra de les despeses és en el lloguer de trenta-tres camals de cascavells (Segura 1908, 164).

Gabriel Castellà, en els seus dos estudis sobre la Patera, dóna també les dades bàsiques i, a més a més, dóna les melodies amb què era acompanyat el ball (Castellà 1905 i 1923). Encara, mossèn Segura veu el parentiu estret existent entre la Patera igualadina i la Patum de Berga.³

A Cervera, l'entremès de la Croada o del Gran Turc que apareix a la processó de Corpus de l'any 1457, realitzat per la confraria del Sant Esperit, responia a un fet històric acabat de passar. L'any 1456 havia arribat la notícia de la victòria cristiana d'aquesta croada a Barcelona al setembre i la celebraren; poc després arribà també a Cervera i generà igualment crida i celebració. D'aquí degué partir la idea de fer aquest entremès cerverí a la processó de Corpus de l'any següent.

Una classificació de balls de moros i cristians

El del ball de moros i cristians és un dels balls amb més difusió i varietat, present als "dances" aragonesos i amb ampli desenrotllament al País Valencià. No considerem aquí, però, les típiques festes de moros i cristians que se celebren en diverses localitats valencianes i que, des de fa ja uns quants anys, s'han reprès també a la ciutat de Lleida. Aquestes festes impliquen grans grups de gent; en elles, la part més significativa és la de les desfilades, amb gran exhibició de la indumentària; totes elles recorden les lluites originàries entre moros i cristians a la mateixa població, al temps de la Reconquesta. I tenen una data o unes dates de celebració fixades. Elles mateixes són ja el referent principal de la festa.

No passa això amb els balls parlats. En aquest cas hi ha un grup determinat de nois o adults que han après tant la coreografia del ball com els parlaments respectius i, acompanyats d'una mínima música, fan desfilada per llocs determinats –sovint com un element més d'un seguici–, i realitzen el ball on els ha estat assenyalat. Si el grup és foraster a la població, cobra uns diners convinguts ja en el lloguer del grup, lloguer que és fet bé per una confraria, bé pel Consell municipal de la població; si el grup és de la

² Aquesta identitat entre "La Turquia" i la Patera és confirmada en el document número 5, de 1733, donat per Daniel Vilarrúbias: "ab lo Ball de la Patera dit lo de la Torquia" (Vilarrúbias 2014, 112).

³ Diu: "Lo nom de *Patera* es modern; es un nom imitativu del repich del tabal que acompanya aquest antich y popular ball: lo poble devía imitarlo cantant:

patera, patúm,

patera, patúm.

-De aquí, que'l meteix ball que en Igualada s'anomena la *Patera*, en Berga s'anomena la *Patúm*." (Segura 1908, 165).

mateixa població, al més sovint el pagament és simbòlic, en espècies o en un menjar comú, etc.

Durant el segle XVIII, són les confraries, les entitats que més directament en tenen cura. Així, a banda d'organitzar-ne o de llogar grups de fora per a la celebració patronal, són invitades també pels consells municipals a aportar-ne quan cal organitzar seguicis de recepció reial, bisbal, etc., o bé celebrar efemèrides molt destacades.

Al segle XIX, en canvi, és ja el Consell municipal qui directament se n'ocupa o paga els grups.

Reprenem i ampliem aquí una classificació de balls de moros i cristians que vam presentar ja en un treball anterior (Miró, 2010).

Tot i que hi ha qui l'encasella dins dels balls profans, preferim considerar-lo dins el grup dels històrics o historicollegendaris, puix que sempre hi ha un referent històric a què tramet. A banda, és també el tipus de ball històric que conserva millor el referent cristià, perquè la lluita representada, més enllà d'una lluita per territoris, és també una lluita religiosa que s'inclouria dins una concepció més o menys providencialista, on l'ajut diví ha orientat el sentit de les batalles.

Aquests referents històrics es podrien classificar en tres apartats cronològics que s'encasellen un a cada una de les grans edats històriques. Així:

A. *Edat Mitjana*

Batalles a la pròpia península ibèrica o zones veïnes, contra els àrabs, per l'expansió dels regnes peninsulars cristians. Referents històrics importants, altres que els locals:

- 1212, la batalla de Las Navas de Tolosa, prop de Jaén. Victòria de l'exèrcit format per una coalició de reis peninsulars (Alfons VIII de Castella, Pere I el Catòlic, de la corona catalanoaragonesa, i Sanç VII de Navarra) contra el califa almohade Muhammad. Dansa de moros i cristians (Reus, s. a.).⁴
- 1229 i 1238, la conquesta de Mallorca i València, per Jaume I. Ball de moros i cristians restaurat a Tarragona (Santa Tecla, 1999).
- 1492, la conquesta de Granada. Consta que ja el 1482 acudiren més de mil cinc-cents catalans a Còrdova, a les ordres de Galceran de Requesens, per lluitar en la campanya contra el regne de Granada. Ball de moros i cristians.⁵
- Durant el segle XV comencem a trobar ja lluites específiques contra els turcs. Recordem que, l'any 1453, cau Constantinoble en poder dels turcs; la reconquesta cristiana de la ciutat només succeirà a l'àmbit de la ficció, amb la novel·la *Tirant lo Blanc*, de Joanot Martorell. Tot i així, el papa Calixt III, valencià com Martorell, intenta organitzar una croada per recuperar la ciutat. Sols la flota hongaresa sortí, però, cap a Belgrad, que es trobava, el 1456, cercada per l'exèrcit turc. Aconseguiran unir-se als defensors i derrotar els turcs: victòria de Belgrad el 14 de juliol. Entremès de la Croada (Cervera, 1457).

⁴ Referència genèrica, sense precisar any. La dóna Ramon Violant en base a Bofarull, *Festas de Reus* (Violant 1955, 32 [692]).

⁵ Ref. donada per Manuel Milà i Fontanals, que tramet a Llobet (Milà i Fontanals 1862, 276).

B. *Edat Moderna*

La característica general de les batalles d'aquest període és que són sempre contra els turcs per frenar l'expansió de l'Imperi Otomà.

- 1571, la batalla de Lepant. La Lliga Santa, manada per Joan d'Àustria, combat l'exèrcit turc. Hi ha participació de naus catalanes i marineria, al comandament de Lluís de Requesens. Ball representat a Os de Balaguer, l'any 1769, Dansa de galeres i cavallets (Reus, s. a.⁶; rebuda a Ferran VII, 1814⁷), Ball de les Galeres (Vilanova i la Geltrú, s. a.).⁸
- 1683, l'alliberament de Viena del setge turc per l'exèrcit de la Lliga Santa. Ball de Viena (a Igualada, per les festes de trasllat del Sant Crist a la capella nova el 1733)⁹; Baile del sitio de Viena (manuscrit conservat a La Llacuna i representat a Pontons el 1842 amb alguns canvis).¹⁰
- 1686, la conquesta de Buda per l'exèrcit de la Lliga Santa, manat per Carles de Lorena, amb participació de catalans. Ball de Buda (a Igualada, per les festes de trasllat del Sant Crist a la capella nova el 1733); Ball de Buda (a Bellpuig, per la festa patronal Santa Creu de Setembre dels anys 1764, 1771, 1776, 1787 i,

⁶ La dóna Ramon Violant en base a Bofarull, *Festas de Reus*, a Violant, 1955, 33 [695]. Presenta les imatges i melodia que després recull Joan Amades (Amades 1953, IV, 307).

⁷ Informava el *Periódico político y mercantil* de Reus que "Dos danzas antiguas (ball de las galeras, y caballets) nos recordaron los tiempos gloriosos de Don Pelayo, y de Don Juan de Austria." (Flores 2001, 23). Veiem aquí que es tracta de dos balls diferents, el de cavallets seria de moros i cristians del temps de la reconquesta (don Pelayo), mentre el de galeres fa referència a la batalla de Lepant contra els turcs.

⁸ Dada donada per Eloi Miralles a "Actualitat i bibliografia dels balls parlats al Penedès", dins Palau 1992 51-68, 61.

⁹ Es tracta de les festes celebrades entre els dies dotze i setze de setembre de 1733 a Igualada; consta al document 5 transcrit per Daniel Vilarrúbias que en els desplaçaments de l'Ajuntament entre la Casa de la Vila i l'església per assistir als oficis, els acompanyaven "los còsols de les Confraries, ab las banderas, ab lo Ball de la Patera dit de la Torquia, lo Ball de Viena, y Ball de Bastons, qui eran los Parayres, y ab la mateixa forma los anaren á buscar á la Casa de la Vila quant vingueren al offici; y en dit acompanyament y eran los Gegants." (Vilarrúbias 2014, 112).

¹⁰ Primera referència donada per Manuel Milà a "De algunas representaciones", Milà, 1862, 276. En fa una descripció força més detallada a "Orígenes del teatro catalán" dins Milà, 1895, 203-379. Diu, en concret: "Uno de los más aparatosos es de moros y cristianos ó sea del sitio de Viena. Figúrase en él un castillo; preséntanse dos filas de moros y cristianos que dan tres pasos adelante y tres pasos atrás. Desfilan luego, quedan los cristianos al lado del castillo, mientras los moros le dan la espalda. Peroración del gobernador del castillo, en que dice que

Se admiran todos los cielos

Al ver que lunas se atreven

A eclipsar el sol de Austria,

Casa más antigua y bella,

Califica á Leopoldo de Austria de 'la prenda más discreta de la alta casa de España', y anuncia que se van aproximando un gran Visir, un Bajá, un Muley (en romance, dice después, capitán), un Garaf, etc. Retírase después detrás del castillo, da órdenes y dialoga después con dos soldados. Música. Salen los moros. El gran Visir anuncia su empresa, enumera sus jefes, habla con ellos, etc. Sale un espía que sabe hablar siete lenguas y que preso en Buda ha reconocido la gente principal. Dan voces de mando el gobernador y los moros. Garaf va de embajador, y en un largo discurso propone la rendición. El gobernador se mantiene animoso por esperar al rey de Polonia. Llega éste después de tres asaltos infructuosos. Pelea y dialoga con el gran Visir. Vienen el Duque de Lorena, el príncipe Alejandro, el Duque de Baviera, etc. Llegan el espía y un rebelde y los dos hacen gestos que excitan la risa. Un espía cristiano habla con el Duque de Lorena. Los moros se disponen para el ataque. Oración de los cristianos. Sale un Ángel que entrega un crucifijo al Gobernador. Tres asaltos. Nuevas embajadas. Batalla. El de Polonia hace deponer las armas al gran Visir, pero luego le induce á ser cristiano y se las devuelve. Todos y la música concluyen diciendo: 'Viva María, viva el Santo Cristo de la Llacuna.' (280-281).

probablement, 1796) (Miró, 2002, 29); Ball de Buda (a Cervera, el 1807, per la celebració de la nova plaça de regidor oferta a Godoy, el Príncep la Paz; i potser també, més avançat el XIX, en la festa de Sant Magí) (Miró, 2002, 31-32); Ball de Buda (a Tarragona, per les festes de Santa Tecla, el 1880 –per un grup de Bràfim–) (Bertran, dins Palau 1992, 217-219, 218).

C. *Edat Contemporània*

Guerres al nord d'Àfrica, contra el Marroc.

- 1859–1860, la campanya del Marroc, també anomenada guerra d'Àfrica. El general Prim hi manà una divisió de reserva formada en bona part per voluntaris catalans. Fou llorejat per les victòries aconseguides. Ball dels voluntaris d'Àfrica, a Reus (1860),¹¹ a Tarragona (Santa Tecla, 1877, 1899) i a Vimbodí (1883).¹² També a Sant Pere de Ribes, Sitges i Vilanova.¹³

Ball de galeres

En referència a la batalla de Lepant, hi ha unes primeres simulacions amb la presència de galeres muntades sobre carros o carretons, amb simulació de fons de vaixell i d'ones d'aigua que tapen les rodes. Aquest seria el cas de la representació realitzada a Os de Balaguer, que descriu el canonge Jaume Pasqual, el 1769. Després, però, se simplificaria el ball i generaria el conegut ball de galeres, en què és cada personatge que porta damunt una mena de vaixell a semblança dels personatges que porten els cavalls cotoners. Joan Amades parla de continuïtat d'aquest ball a Os de Balaguer en les dates de festa major, en dona imatges ja d'aquests nois–vaixell i en dona també la melodia, transcrita pel mestre Joan Tomàs.¹⁴

És també Amades qui explica que, a Reus, entre els balls que es representaven en ocasió de la festa major, la diada del vint-i-nou de juny (Sant Pere), hi havia el ball de galeres i cavallets. Aquí es combinava els personatges–galera amb els personatges amb cavalls cotoners.¹⁵

¹¹ Dada donada per Salvador Palomar i Lourdes Albi a “Inventari d'entremesos, balls parlats i danses de processó (Baix Camp i Priorat)”, dins Palau, 1992, 226-231, 231.

¹² Dades donades per Jordi Bertran a “Inventari dels balls parlats ...”, *cit.* També consta un enigmàtic “Serrallonga de Àfrica” a Falset per les festes de Santa Cànida (219). Jordi Bertran i Salvador Palomar parlen de l'inici d'aquest ball en una recepció al general Prim realitzada per Reus, la seva ciutat nadiua, el 1860 (Bertran, Palomar, 205-278, especialment 219-220).

¹³ Referències donades per Eloi Miralles, “Actualitat i bibliografia dels balls parlats al Penedès”, dins Palau, 1992, 61. No dona dates de representació; sí que afirma haver vist un manuscrit antic en català que duu el títol *Ball en drama o historia dels voluntaris de Catalunya en Àfrica*.

¹⁴ En referència al dia vint-i-nou de novembre, diu Amades: “Fa la seva festa major el poble d'Os de Balaguer. Antigament hi havia donat molt de color una representació de teatre de plaça. Feien el *ball de les galeres*, que, com tenim dit, tractava de figurar la batalla de Lepant, amb intervenció de nombroses galeres de cartó, que duïen al damunt alguns dels dansaires; simulaven les esquadres de la Lliga Santa i del Gran Turc. En la facècia intervenien molts actuants, que recitaven llargs parlaments; disparaven moltes pistoles i armes de pedra i de pistó, pròpies d'aquells temps.” Amades 1953, V, 229. A la pàgina 227 dona el dibuix de dos nois–galera i la melodia del ball.

¹⁵ Diu Amades: “També s'havia representat el *ball de les galeres*, que tractava de figurar la batalla de Lepant. Els ballaires, dividits en dues colles, simulaven els turcs i els cristians. Aquests darrers figuraven anar muntats en cavallets de cartó, segons la forma tradicional que ja ens és a bastament coneguda. Els

Ball de Viena

La primera representació del ball de què tenim constància és la que es féu a Igualada, l'any 1733, en ocasió del trasllat del Sant Crist a la capella nova (festes dels dies dotze a setze de febrer).

Joan Amades, al *Costumari català*, parla de la representació del ball a La Llacuna, per la festa major (primer diumenge d'agost).¹⁶ La descripció és pràcticament calcada de la que dóna Milà i Fontanals, fins i tot a nivell de detalls. I només dubtem si el personatge Garrafa de què parla ell fou una confusió pròpia per Garaf, o bé una alteració del nom a nivell popular.

A la mateixa obra parla de la representació també d'aquest ball (ell el qualifica de "comèdia de plaça") a Pontons, tot relacionant-ho amb el que en dirà després. La informació va lligada amb la data de vint-i-dos de juliol, Santa Magdalena. En aquelles dates, a Pontons: "També s'havia representat una comèdia de plaça qualificada de Ball de Viena, que tractava de figurar el setge d'aquesta ciutat pels sarraïns. Era una de les variants més importants de les farses de la lluita de la creu i la mitja lluna i un dels espectacles de teatre de plaça més extensos i importants. La versió de Pontons era diferent de la de la Llacuna, de què parlem en la pàgina 986, i així mateix devia diferir de la que la fadrinalla pagesa dels afores de Barcelona representà a la Rambla de la nostra ciutat a la primeria del segle XIX, qualificada de Ball de Viena o de Buda.

A Pontons, a més dels ducs i reis que figuraven a la versió de la Llacuna, hi sortien el Marquès de Màntua, el Duc de Florència, un tal Sagalà, un tal Mata i dos bandolers." (Amades, 1953, IV, 570-571).

turcs duïen calçats a mig cos uns fràgils vaixellets de fusta i cartó que pretenien representar les galeres i que sostenien de manera semblant als cavallets de llurs companys de dansa i pretesos enemics. Uns i altres saltaven i botien. Els turcs engegaven trets amb grosses pistoles, tractant de simular el fogueig de la masega. Els cavallers cristians es defensaven brandant espases de llauna totes rovellades, i s'esforçaven per tallar el cordillam que imitava l'eixàrcia de les naus. De tant bellugar-se i accionar acabaven amb les naus mig esgavellades. Els ballaires procuraven vestir de manera adient al bàndol que simulaven figurar, segons llurs petits coneixements de la matèria. Les galeres es distingien per ostentar la senyera amb la mitja lluna. Era un dels balls més vistosos i més graciosos plàsticament." Amades 1953, IV, 309-310. A la pàgina 307 dóna el dibuix d'un guerrer-galera, un altre amb cristià i turc amb cavalls cotoners, amb un diable macer entre els dos (un i altre dibuixos pertanyents a un manuscrit de mitjan segle XIX degut a Francesc Albinyana i conservat a la biblioteca del bibliòfil Pau Font de Rubinat), i la melodia del ball. Tant la il·lustració com la melodia són diferents de les que dóna per al ball de galeres d'Os de Balaguer.

¹⁶ Dóna la següent descripció: "Avui feia la festa major La Llacuna. S'havia representat el ball dels Moros i Cristians, que volia figurar el setge de Viena pels àrabs. Enmig de la plaça muntaven un Castell de fusta. Sortien dues rengleres de moros i de cristians que feien tres passes endavant i altres tantes endarrera. Desfilaven després, i els cristians restaven al costat del Castell i els moros se situaven d'espatlles. El governador del Castell feia un parlament i anunciava que s'acostaven un gran baixà, un visir, un mulei, que més tard qualifica de capità, en Garrafa i altres. Es retirava del Castell, donava ordres i dialogava amb dos soldats. Després sortien els moros; el gran visir anunciava els seus propòsits, nomenava els seus capitans i parlava amb ells. Intervenia un espí, que sabia parlar set llengües i que, fet presoner a Buda, havia conegut la gent principal. Uns i altres donaven veus de manament. Els moros enviaven en Garrafa com a ambaixador; amb un parlament proposava als cristians que capitulessin. El governador s'hi negava perquè esperava ajut del rei de Polònia. Intervienien el duc de Lorena, el príncep Alexandre, el duc de Baviera i encara d'altres. Sortien l'espí i un rebel, que jugaven el paper de graciosos i feien riure la gent. Els moros disposaven l'atac; els cristians es lliuraven a l'oració. Un àngel donava un sant Crist al governador. Feien tres assalts que els cristians rebutjaven. Venien noves ambaixades i altres batusses, fins que el rei polonès feia abaixar les armes al gran visir. L'induïa a fer-se cristià i les hi tornava. I així acabava.", Amades, 1953, IV, 986.

Aquest és el que podem explicar millor, puix que se'n conserva un text, amb el títol genèric de "Ball de moros i cristians" de la banda d'Igualada. Agraïm a Frederic Herrero i Calvo que ens en facilités una còpia. El ball presenta la major part de parlaments en castellà, però hi ha dos moments de parlament en català. Presenta també un llistat de vint-i-dos personatges amb nom i cognom, sense precisar, però, quin paper feia cada un d'ells. Quant a l'argument, és ben similar al del text vist i comentat per Milà i Fontanals (Milà, 1895, vegeu els episodis a la nota 8).¹⁷

Tot i ser el mateix ball que el descrit per Milà, el text s'ha degut anar canviant progressivament, perquè, tot i la coincidència de bona part dels personatges i també dels episodis, no arribem a trobar en aquesta còpia cap dels versos que cita Milà del manuscrit de La Llacuna consultat per ell al segle XIX. També podem comprovar com la transmissió oral ha anat provocant canvis en determinades paraules castelleses, potser perquè d'algunes no en comprenien el sentit els propis executors dels balls. On també es veu clar que es van produint canvis cap a la pèrdua de sentit és en els noms dels personatges. Així, de la part cristiana, el duc de Lorena ha passat a ser duc de Lemona i el duc de Saxònia serà el duc de Sansònia; de la part turca, Garaf se simplificarà en Graf.

Es mantenen els dos noms agafats del propi àmbit per figurar al bàndol turc (no sabem si com una mena de broma o bé de crítica a determinades famílies);¹⁸ els noms eren el valent Segalà i Mata. Al nou manuscrit continuarà apareixent el valent Segalà, però Mata varia en la forma de Mata Cuatro (nom apropiat per designar un fanfarró, més que un valent).

Continuant el comentari del manuscrit consultat, trobem que amb el Governador de Viena hi ha el grup cristià, format pel rei cristià (el rei Carles, d'Espanya, diu –Carles II), el duc de Cardona (que alhora és també l'ambaixador i qui comana la tropa cristiana), el marquès de Santa Cruz, el marquès de Damas, el duc de Baviera, el duc de Lorena, el duc de Lensoma, el gran rei de Polònia i el gegant Goliat.

Amb el rei moro o gran Visir hi ha el Sultán (que comana la tropa turca), el Hijo (del soldà), Salim, Segalà, Sufí, Graf, valiente Mata Cuatro, Parchatamero (o Parxatanero) i Muza.

Quan la batalla es troba decantada a favor dels turcs, llavors apareix l'Àngel amb el penó de la Verge del Roser que fa que canviï la situació.

No hi ha cap referència que portin cavallets cotoners i sí, en canvi, al fet que els cristians porten espases i els turcs (o moros, en el text ambdós noms funcionen com a sinònims) sabres o alfanges. La coreografia bàsica, doncs, és d'un ball d'espases.

Hi ha una façana de castell, que representa Viena, on hi ha el governador i hi entren al principi tot el grup cristià; també hi anirà l'ambaixador turc, a temptar i a demanar rendició.

El ball simulant la lluita, però, es farà fora del castell; per aquesta raó surt del castell el grup cristià comanat pel duc de Cardona.

Acaba el ball amb la conversió dels turcs al cristianisme, convençut el rei turc que els seus déus són falsos, puix que ha perdut la batalla.

L'Àngel representa, doncs, l'ajut diví als cristians, i aquesta visió providencialista amara el ball i determina el final.

¹⁷ N'hem copiat abans la descripció donada per Milà.

¹⁸ No apareixen referenciats per Milà, però sí que apareixen referenciats per Amades en parlar del text representat a Pontons.

És curiós que, al bàndol cristià, a més de l'àngel aparegui un altre personatge bíblic, el gegant Goliat, aquí amb caràcter positiu. En canvi, al bàndol turc, sembla que hi són inclosos personatges de la pròpia població o entorn, com el valent Segalà.

Ball de Buda

El ball sobre la conquesta de Buda presenta bastants coincidències amb el ball de Viena, tot i que no n'hàgim conservat cap text. D'entrada, sabem que tant a l'un com a l'altre hi havia a la plaça la façana d'un castell que en l'un cas representaria Viena i en l'altre cas Buda.¹⁹

De fet, fora de les referències explícites a Buda o Viena en algun dels parlaments, potser valia fins i tot el mateix text per a un i altre. Això explicaria que en diferents referències aparegui l'un o l'altre nom sense massa precisió. Dos documents diferents que fan referència a les festes del trasllat de la imatge del sant Crist a la capella nova, a Igualada (1733), els documents 4 i 5 donats per Vilarrúbias, veiem com al 4 diuen que les confraries hi acudiren amb el ball de Buda, entre altres balls i, en canvi, al document 5 s'ha canviat la denominació pel ball de Viena (Vilarrúbias 2014, 109 i 112). També Joan Amades, quan parla del ball representat per la fadrinalla pagesa a la Rambla de Barcelona, a inicis del segle XIX presenta la mateixa vacil·lació de nom: Ball de Viena o de Buda.

La primera referència de representació que en tenim és aquesta ja citada d'Igualada, l'any 1733. Després vindrien les representacions dels anys 1764, 1771, 1776, 1787 i 1796, a Bellpuig, a càrrec de la confraria de la puríssima sang de Jesucrist, en la festa patronal celebrada el catorze de setembre, dia de Santa Creu de setembre.

A Cervera, fou representat l'any 1807, en ocasió de celebrar la nova plaça de regidor oferta pel consistori de la ciutat a Godoy, el Príncep de la Pau. Joan Amades recull la tradició de la representació del ball a les festes de Sant Magí.

Amades, en referència a la festa de Sant Magí, a Cervera, explica que: “Temps enllà s'havia representat el ball de Buda, variant del de moros i cristians que tractava de figurar la presa de la ciutat de Buda, representada per un Castell de fusta que hom muntava a la plaça i que es disputaven els dos bàndols amb diverses alternatives de pèrdua i de conquesta per ambdues parts. Intervenien personatges a cavall que donaven major vistositat a la facècia. La vigília feien una passada a tall de cavalcada, en la qual prenién part tots els ballaires, que lluien ostentósament els vestits. Tots anaven muntats; voltaven per tota la població, i gairebé revestia tanta importància la passada de la vigília com la mateixa del dia de la representació.” (Amades, 1953, IV, 877 i 883).

La diferència més important que en recull respecte al ball de Viena és que aquí els personatges van a cavall. Una altra diferència és que sabem segur que per al ball de Buda usaven pólvora i trons; potser perquè en lloc de ball d'espases era ja un ball amb armes de foc.

Ball dels voluntaris d'Àfrica

De fet, aquests fets històrics generaren diversos balls parlats i també obres d'autor conegut. És també Joan Amades qui ens dóna més informació de com eren

¹⁹ Aquest fet també forma part de la festa de moros i cristians d'Alcoi. Allí, “L'episodi cabdal de la figuració era qualificat d'*alardo* i consistia en la simulació de la presa d'un castell de fusta, que muntaven enmig de la plaça.” Amades 1953, III, 296.

aquests balls parlats. En data de deu de febrer, festa de Santa Eulàlia, parla de les celebracions a Barcelona, i li dóna peu a parlar del tema de la guerra d'Àfrica. Diu:

La guerra d'Àfrica se'n va emportar l'entusiasme popular de la societat del seu temps, i entre la molta literatura que va derivar-se'n figuren dues versions d'un Ball dels Voluntaris: una de catalana, que s'havia representat molt, sobretot a Reus i per la Catalunya Nova, i de la qual parlem en ocupar-nos del dia de Sant Pere el 29 de juny, i una altra que la colla de què parlem ballava sempre que es presentava ocasió i que va ésser el número obligat mentre durà la bullida de la glòria d'aquella campanya. Hi sortien molts soldats, unes cantineres figurades per uns minyons que se n'emportaven la simpatia del públic, el general Prim, diversos oficials i nombrosos voluntaris i moros que simulaven diverses masegues i batusses i disparaven molts trets. Era representat amb preferència al vespre; els intervinents portaven atxes enceses i, quan feien les passades, produïen un gran cop d'efecte en evolucionar amb les atxes guspirejants. (Amades 1953, I, 770, 776 i 777)

I, en referència al ball amb text català, diu, en les informacions referents al dia vint-i-nou de juny (Sant Pere), en parlar de les celebracions que es feien a Reus:

Un dels balls que se'n van emportar més l'entusiasme dels nostres avis i pares fou el dels Voluntaris d'Àfrica, que prenia per argument la campanya del Marroc de mitjan segle passat, en la qual tan bon paper va tenir el general Joan Prim, que, com sabem, era reusenc. Aquest ball, que fou un dels darrers que es van dictar, estava escrit en català, mentre que els del seu temps ho eren en castellà. Hi sortien, amb el general Prim, el comandant Sugranyes, una gran collada de soldats vestits amb calces curtes, calçons de pell i barretina, i unes cantineres, a part d'uns moros que eren els qui s'encarregaven de la part desagradosa de la facècia. Hom figurava diferents accions de guerra; es feien molts tocs de trompeta i es disparava un gran nombre de trets. Les cantineres feien un paper graciós i s'emportaven l'entusiasme de la gent. Quan el ball era representat al vespre, els ballaires portaven atxes de vent i feien diferents evolucions, més complicades i més llargues que les pròpies i corrents en aquesta mena de balls: semblantment a uns rigodons o a uns llancers. La combinació, l'aiguabarreig i la claror guspirejant de les atxes enceses produïen un efecte molt vistós i fantàstic. Quant a les evolucions, aquest ball era molt més dansat que els altres del seu gènere i probablement, en aquest aspecte, estava inspirat en la composició d'En Josep Anselm Clavé, coneguda pels *Rigodons de l'Àfrica*, la qual també tenia un caràcter dansat i fou popular en la segona meitat del segle passat. La paritat entre el ball i la composició del gran mestre radicava només en l'argument i en les evolucions. (Amades 1953, IV, 313)

Obres citades

- Amades, Joan. *Costumari català. El curs de l'any*, volums I, II, III, IV i V. Barcelona: Salvat, 1953 (edició facsimilar Barcelona: Salvat-Edicions 62, 1983).
- Bertran, Jordi i Palomar, Salvador. “La dramaturgia festiva”. *Tradicioniari. Enciclopèdia de la cultura popular a Catalunya*. Barcelona: Enciclopèdia catalana, 2005. 6: 205-278.
- Castellà i Raïch, Gabriel. “Igualeda: Comparsas o Balls Populars”. *Revista Musical Catalana* 2 (1905): 155-157, 171-173, 191-193.
- . “Estudi sobre la Patera d'Igualeda”. *Catalana* 7 (1923): 140-141, 166, 191-192, 243-244, 269-271, 292-293 i 339-340.
- Daviu i Fortuny, Manel i Martín i Auberni, Àngel, eds. “Relació puntual y verdadera de las solemníssimas festas que ha celebrat la insigna vila de Os est any 1769, en los dias 29 y 30 de setembre y 1 d'octubre ab lo motiu de la dedicació de son magnífich temple nou, composta per lo reverent doctor don Jaume Pasqual, canonge de Bellpuig de las Avellanas, a instància del magnífich Ajuntament de Os y señor President del monastir de les Avellanas”. *La Noguera. Estudis* 1 (Balaguer, 1985): 71-86.
- Flores Juanpere, Montserrat (edició) i Redondo, Alfredo (transcripció). *Festa i guerra. Crònica de la visita de Ferran VII a Reus, el 1814*. Reus: Carrutxa, 2001.
- Milà i Fontanals, Manuel. “De algunas representaciones catalanas antiguas y vulgares”. *Revista de Cataluña* 2 (Barcelona, 1862): 19-31, 69-77, 119-128 i 263-284.
- . “Orígenes del teatro catalán”. Dins *Obras Completas del Doctor D. Manuel Milá y Fontanals* (Coleccionadas por el Dr. D. Marcelino Menéndez y Pelayo, de la R. A. E.), tom 6. *Opúsculos literarios (tercera serie)*. Barcelona: Librería de Álvaro Verdaguer, 1895. 203-379.
- Miró Baldrich, Ramon. *La processó de Corpus i els entremesos. Cervera, segles XIV–XIX*. Barcelona: Curial/PAM (Textos i Estudis de Cultura Catalana, 60), 1998.
- . “El teatre a Bellpuig durant l'edat moderna”. *Miscel·lània d'estudis. Quaderns de El Pregoner d'Urgell* 15 (Bellpuig, 2002): 19-53.
- . “El ball de Buda”. *Miscel·lània d'estudis. Quaderns de El Pregoner d'Urgell* 23 (Bellpuig, 2010): 29-46.
- . “L'espectacle dels balls al segle XVIII”. *URTX* 28 (Tàrrrega, 2014): 69-81.
- Segura, Joan. *Història d'Igualeda*. Vol. II. Barcelona: Estampa d'Eugeni Subirana, 1908 (n'hi ha edició facsimilar L'Hospitalet de Llobregat: L'Ateneu Igualedí, 1978).
- Palau, Montserrat i Sunyer, Magí, coords. *Els Balls Parlats a la Catalunya Nova (Teatre Popular Català)*. Tarragona: El Mèdol (L'Agulla, 11), 1992.
- Vilarrúbias Cuadras, Daniel. *El Ball de Bastons a Igualeda. Un element de distinció festiva i de protocol (s. XVII–XX)*. Reus: Carrutxa, 2014.
- Violant i Simorra, Ramon. *Etnografia de Reus i la seva comarca*. Reus: Asociación de Estudios Reusense, 1955 (facsimil, Barcelona, 1995).